

УДК 159.923.363:076

DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).2](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).2)

Богучарова О. І.,

доктор психологічних наук,
професор кафедри юридичної лінгвістики
та практичної психології,
Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е. О. Дідоренка
E-mail: bogucharova_o@i.ua
ORCID: 0000-0001-5617-9175

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙ, ІНТЕЛЕКТУ ТА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ В БІЙЦІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

У статті представлено результати аналізу взаємозв'язку посттравматичного стресу й індивідуально-психологічних характеристик у військових і поліцейських, які виконують службові та бойові завдання в зоні Операції об'єднаних сил на Сході України. На вибірці 172 бійців Національної гвардії і Національної поліції доведено, що у військовослужбовців рівень стійкості до бойового стресу вищий, ніж у поліцейських, у яких більше труднощів на війні, зв'язки з показниками стресу, в тому числі з симптомами DSM, високий рівень депресії. Але і у нацгвардійців також високі кореляції з нейротизацією, безнадією, загальною тривожністю. Більш того, їхній оптимізм вдвічі нижчий, ніж у поліцейських. Однак, клінічних ознак ПТСР у вибірці не виявлено. На базі авторської нестандартизованої шкали «негативної емоційності» встановлено статистично значущі відмінності між однією групою бійців вибірки з психологічними ознаками посттравматичного стресу й іншою групою «норми». Вони стосуються тривоги, депресії, безнадійності, а також показників інтелекту. Доведено, що чим вищий показники інтелектуальних здібностей, тим нижчий рівень переживання бойового стресу. Середньо-високий інтелект визначає високу ймовірність низької уразливості бійця до посттравматичного стресу (група «норми»). З'ясовано, що значну роль у формуванні ознак посттравматичного стресу відіграють індивідуально-психологічні характеристики особистості бійця, ніж чинник бойової психічної травми. Показано, що виконання різних службово-бойових завдань і приналежність до різних бойових підрозділів є прогностичним показником різного ступеня емоційної стійкості і сензитивності до бойового стресу, але водночас і

використання різних психологічних ресурсів упорання: поліцейські – соціально-психологічних, нацгвардійці – особистісних.

Ключові слова: *посттравматичний стрес, бойовий стрес, емоційна стійкість, негативна емоційність, нейротизм, інтелект, учасники бойових дій (комбатанти), особистісний адаптаційний потенціал.*

Вступ

Постановка проблеми. XXI століття – час лавиноподібного збільшення кількості воєн, сутічок, збройних конфліктів, екстремальних ситуацій із застосуванням зброї. Саме тому нині сумною закономірністю в Україні й світі є зростання психічної дезадаптації й психічної травматизації, пов'язаних з бойовою травмою, посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), гострим посттравматичним стресом (ГПС), які розвиваються внаслідок загрозливих для життя людини подій. Як демонструє практика, реакції та переживання людей, які опинилися в епіцентрі бойових подій, зіткнулися з терористичним актом, або знаходяться у вирі природного лиха чи техногенної катастрофи, мають багато спільного у своїй динаміці та специфіці розвитку (Байер, 2010: 112). Для кожного виду екстремальних ситуацій виокремлюють свої специфічні реакції, проте війна, як і локальні збройні конфлікти, поєднують усі психотравматичні чинники, притаманні лихам або катастрофам. Тож серед великого спектру видів і форм стресогенних впливів на людину одним з найважчих для подолання є бойові, воєнні стресори. Вони здатні викликати надмірне напруження, яке набуває форму важкого, глибокого психологічного дистресу, хронічної психічної дезадаптації, посттравматичного стресу (Байер, 2010: 114), або з'являються у вигляді професійного, службово-бойового дистресу (Тімченко, 2007; Приходько, 2019). Отже, цілком слушним у контексті дослідження шляхів попередження ПТСР, ПТС та професійного службово-бойового дистресу є зосередження на їх взаємозв'язках з індивідуально-психологічними характеристиками бійців, зокрема, емоційними проявами, інтелектом, особистісними властивостями. Очевидно, що дослідження дозволить актуалізувати питання мінімізації бойових та небойових втрат та сприятиме у пізнанні закономірностей посттравматичної стресової адаптації бійців, які виконують бойові службові завдання під час операції об'єднаних сил (ООС) на Сході України.

Мета дослідження – вивчення взаємозв'язку посттравматичного стресу з емоційними, інтелектуальними, особистісними якостями, які становлять стійку характеристику індивідуальності бійців як суб'єктів збройного конфлікту.

Теоретичний аналіз

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посттравматичний стрес, так само як і ПТСР утворюється внаслідок бойової психічної травми. Це – багатоаспектні й багаторівневі феномени, динаміку та перебіг яких визначають багато чинників. Зокрема, науковці вказують, що формування бойової психічної травми зачіпає не тільки глибинні емоційно-афективні шари психіки, але й онтогенетично більш пізні, а тому більш вразливі когнітивно-ідеаторні рівні, світоглядні установки, систему мотивацій, тобто структуру особистості, її адаптаційний та особистісний потенціал (Тімченко, 2007). Однак, дискусія про те, які з чинників є провідними, а які побічними й досі триває серед науковців (Приходько, 2019: 109). Так, в межах теорії соціально-когнітивної переробки інформації (Epstein, 1990) доведено, що психопатологізація ПТСР відбувається тоді, коли суб'єкт відчуває неможливість інтегрувати сприймання травматичної події у наявну систему переконань; якщо подія підтверджує дезадаптивні переконання людини; сприймається як така, що знаходиться поза межами суб'єктивного контролю (Байер, 2010: 124, 181). Ураховуючи це, науковці (Sternberg, 1985) встановили, що саме інтелектуальні здібності дозволяють осмислити травматичний досвід як корисний та інтегрувати його в структуру особистості (Macklin, Metzger, Litz, McNally, Lasko & Orr, 1998). Дослідники віднайшли чинники вразливості до розвитку патологічних реакцій у результаті бойової травми (Екстремальна психологія, 2007). Зокрема, нейротизм, який корелює з переживанням негативних емоційних станів ($r=0,4$) (Екстремальна психологія, 2007). Цей зв'язок настільки стабільний, що є всі підстави стверджувати: високий рівень нейротизму є однією з передумов патологізації бойового досвіду, переживання неблагополуччя, що пов'язане з депресією. На протигагу негативній емоційності (нейротизм), науковці розглядають позитивну адаптацію суб'єкта до травми, де провідну роль відіграє мудрість (Зубовський, 2018). Більше того, переживання бойової травми може мати своїм здобутком посттравматичне зростання учасника бойових дій за психологічних ресурсів (Зубовський, 2018). Щодо впливу емоцій в контексті бойової психічної дезадаптації, то більшість авторів правомірно розглядають емоційність як стійку характеристику індивідуальності, яка є найважливішою складовою темпераменту (Екстремальна психологія, 2007). За такого підходу емоції виступають стійкими особистісними властивостями (Epstein, 1990). Бойова психічна травматизація зазвичай супроводжується підвищенням особистісної тривожності, зниженням

емоційної стійкості до психогенних зовнішніх впливів (Екстремальна психологія, 2007; Приходько, 2019).

Водночас, автори відзначають єдність інтелектуального і емоційного начал в ситуації травматизації. Л. Виготський інтенсивно розробляв цю проблему в складній ситуації переживання психологічного дефекту (Байер, 2010). С. Рубінштейн зазначав, що в нормі свідомо пізнавальна інтелектуальна діяльність гальмує емоційне збудження, надаючи йому спрямованості і вибірковості. Згідно транзактної моделі стресу (Екстремальна психологія, 2007; Epstein, 1990) обґрунтованим виявляється твердження, що емоції, хоча і частково, є результатом саме когнітивної оцінки особистістю певної ситуації як загрозової чи незагрозової. Узагальненням цього в сучасній теорії стресу є поняття «психологічного ресурсу» (Приходько, 2019). Щодо останнього то ефективність опановуючої поведінки бійця залежить від його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-чинників бойової обстановки. Тобто чинник тяжкої бойової психологічної травми учасника військової події розглядається як компонент інтенсивності бойового стресу, а індивідуально-психологічні характеристики особистості бійця – як складові інтегрально стійкої характеристики індивідуальності.

Методологія дослідження

Методики дослідження: багаторівневий особовий опитувальник (БОО-200) Адаптивність-200; Місісіпська шкала оцінки посттравматичних реакцій (воєнний варіант МШ) (Keane et al.) (сер. значення МШ це російські дані, що мають бути до українських реалій); опитувальник травматичного стресу (ОТСПН) (І. Котенев); шкала «Стандартні прогресивні матриці» (СПМ) (Дж. Равен); методика «Диференціальний тип рефлексії» (Д. Леонтьєв); опитувальник «Інтуїтивного стилю» (С.Епштейн); опитувальник «Велика п'ятірка» (П. МакКре-П.Коста в адаптації Л.Бурлачука, Д. Корольова); анкета оцінки нервово-психічної стійкості (НПС) «Прогноз-2», тест тривожності (Ч. Спілбергер-Ю.Ханін), шкала тривоги (Дж. Тейлор), три шкали А. Бека для самооцінки рівня тривоги, депресії, безнадії. Зв'язки встановлювалися за допомогою коефіцієнта кореляції r-Пірсона, розбіжності – за t-критерієм Стьюдента.

У дослідженні взяли участь 172 бійця – військовослужбовці Національної гвардії України (НГУ) (80 осіб) та поліцейські Національної поліції України (НПУ) (92 особи), з них 10 осіб не пройшли всі тести, тому їх результати не враховувалися (Mвік.=23,4 військові, Mвік.=29,7 поліцейські). Частина бійців НГУ знаходилась в Луганській області на бойовому чергуванні, частина – в м. Дніпро в умовах стандартного несення служби. Усі бійці НПУ перебували в Луганській області

в екстремальних умовах несення оперативно-службово-бойової діяльності. Вони є учасниками бойових дій (УБД). Також враховувалися показники тривалості перебування та останнього відрядження в ООС як кількість днів відрядження (КДВ).

Результати і дискусія

Для з'ясування зв'язків між показниками ПТС, ПТСР та індикаторами вразливості до бойової травматизації використовувався кореляційний аналіз (табл. 1, табл. 2). Виявлено, що у нацгвардійців ПТС має статистично значущі кореляційні зв'язки із всіма показниками нервово-психічних станів, окрім психопатизації. Проте, не виявлено статистично значущих кореляційних зв'язків з показниками невротичних реакцій, депресії тих симптомів ПТСР, що співвідносяться з критеріями DSM – «вторгнення» і «уникнення».

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів кореляції між ПТС та шкалами тривожності, депресії, безнадії, НПС, ОТСПН, БОО-200 у бійців НГУ та НПУ

Шкали	ПТС		
	Усі (n=162)	НГУ (n=80)	НПУ (n=82)
НПС	-0,581**	-0,711**	-0,499**
Депресія	0,305*	0,101	0,509**
Безнадія	0,493**	0,443*	0,540**
Невротизація	0,497**	0,641**	0,357
Психопатизація	0,075	-0,003	0,138
Адаптивність (ОАП)	-0,542**	-0,654**	-0,487**
Поведінкова регуляція (ПР)	-0,523**	-0,696**	-0,458*
комутативний потенціал (КП)	-0,355**	-0,321	-0,404*
Моральна нормативність(МН)	-0,424**	-0,417*	-0,434*
Вторгнення	0,459**	0,342	0,562**
Уникнення	0,422**	0,205	0,611**
Фізіологічна збудливість	0,518**	0,414*	0,611**

У нацгвардійців зафіксовано щільний зв'язок ПТС з фізіологічною збудливістю ($r = 0,414$ при $p < 0,05$). У поліцейських, навпаки, наявні щільні зв'язки й вони міцніші з усіма симптомами ПТСР, які входять до DSM – «вторгнення», «уникнення», «фізіологічна збудливість» ($r = 0,562$, $r = 0,611$, $r = 0,611$ при $p < 0,01$). Усі показники адаптивності, попри це, мають від'ємні кореляції з ПТС в обох групах, так само, як і показник нервово-психічної стійкості ($r = 0,711$, $r = 0,499$ при $p < 0,01$ НГУ / НПУ відповідно). Проте у нацгвардійців ці зв'язки міцніші, ніж у поліцейських: значення коефіцієнту кореляції в діапазоні від $-0,654$ до $-0,711$. Попри це, поліцейських відрізняє щільніший негативний зв'язок з комунікативністю. Це доводить їхню вищу соціальну пристосованість, перспективи впорання з бойовою травмою за соціальної підтримки.

Далі розглянемо взаємозв'язки показника ситуативної та особистісної тривожності (Т-стани і Т-властивості) зі шкалами БОО-200. Зважаючи на отримані дані, зауважимо, що ситуативна тривожність, згідно г-Пірсона, вказує, що у військових показники шкал ОАП, або бойової адаптивності ($r = 0,679$ і $r = 0,529$ при $p < 0,01$), КП ($r = 0,475$ і $r = 0,442$ при $p < 0,01$), ПР ($r = 0,697$ і $r = 0,511$ при $p < 0,01$) у цифрових значеннях більш щільно взаємопов'язані з тривожністю, ніж до аналогічних показників у поліцейських. Однак показники особистісної тривожності (Т-властивості) поліцейських мають щільніші зв'язки з ситуативною тривожністю й фіксують істотно підвищене її значення ($r = 0,759$ при $p < 0,01$). Тобто помітно, що тривожність в них є певним емоційно-особистісним утворенням як усталеною ознакою. Як відомо, люди з високою Т-властивістю в загрозливих життєвих ситуаціях виявляють і вищий Т-стан. Отримані результати свідчать, по-перше, про те, що чим вища у бійця тривожність, тим нижча його стійкість до бойового стресу; по-друге, дані доводять ряд психологічних труднощів поліцейських. І тому рівень ОАП у них статистично значуще відрізняється, а отже, і ВПС у бік, хоч і не надто суттєвого, але зниження, порівняно з нацгвардійцями. Матриця кореляцій індивідуально-психологічних особливостей у поліцейських показує міцніші зв'язки з психологічними індикаторами ПТС (10 зв'язків, з них 6 від'ємних), у НГУ (7 зв'язків і всі від'ємні). Викликає занепокоєння наявність у поліцейських позитивного зв'язку ПТС з депресією та безнадією ($r = 0,509$, $r = 0,540$ при $p < 0,01$).

Зупинимось на основних кореляційних зв'язках ПТСР і БОО-200, МШ, ОТСНН (табл. 2).

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції між ПТСР та шкалами БОО-200, ОТСПН у бійців НГУ та НПУ

Шкали	ПТСР		
	Вся вибірка (n=162)	Бійці НГУ (n=80)	Бійці НПУ (n=82)
Оптимізм	-0,359**	-0,242*	-0,462**
Адаптивність (ОАП)	-0,542**	-0,654**	-0,487**
Поведінкова регуляція (ПР)	-0,523**	-0,696**	-0,458*
Комунікативний потенціал (КП)	-0,355**	-0,321*	-0,404*
Моральна Нормативність (МН)	-0,424**	-0,417*	-0,434*
Військово-професійна спрямованість (ВПС)	-0,598**	-0,711**	-0,499**
Схильність до девіантних форм поведінки (ДАП)	0,242*	0,250*	0,261*
Суїцидальний ризик (СР)	0,158	0,144	0,161
Загальна тривожність	0,501**	0,753**	0,293*
Депресія	0,238*	0,151	0,309*
Надпильність	0,075	-0,004	0,138
Понаднормове реагування	0,518**	0,414*	0,611**
Притупленість емоцій	0,278*	0,218*	0,274*
Агресивність	0,468**	0,361*	0,478**
Напади люті	0,150	0,250*	0,151
«Винний у тому, що вижив»	0,478*	0,718**	-0,335

Примітка: * p<0,05; ** p< 0,01

З таблиці 2 видно, що ОАП у всіх бійців має статистично значущі позитивні зв'язки з ознаками ПТСР. Але виразнішими є від'ємні кореляції між ПТСР та : ОАП ($r=-0,542$, $p<0,01$); ПР у військових ниж-

че ($r=-0,696$, $p<0,01$); КП у поліцейських нижче ($r=-0,403$, $p<0,05$); МН майже однаково ($r=-0,424/-0,417/-0,434$, $p<0,01$); ВПС у поліцейських нижче ($r=-0,711$, $p<0,01$), що свідчить про її несформованість; оптимізм у поліцейських нижче ($r=-0,462$, $p<0,01$). ПТСР (МШ) корелює з показниками ПТСР (І. Котенев): загальною тривожністю ($r=0,501$, $p<0,01$), притупленістю емоцій ($r=0,278$, $p<0,053$), депресією ($r=0,238$, $p<0,05$).

У бійців, які знаходились в екстремальних умовах, на високому рівні зберігається позитивний зв'язок з проявами ПТСР, але не з тими категоріями симптомів, які співвідносяться з критеріями DSM, а саме психологічними індикаторами ПТСР, які долаються значно легше. Це понаднормове реагування ($r=0,518$, $p<0,01$); «провина того, хто вижив» ($r=0,478$, $p<0,05$ та $r=0,718$, $p<0,01$ вся вибірка, військові); агресивність ($r=0,468$, $p<0,01$). Показово, що не знайдено жодного зв'язку ПТСР з суїцидальними намірами. Тобто кореляційний аналіз довів, що особи, схильні до здійснення суїцидальних дій, у вибірці відсутні.

Подальшим кроком стало виведення нового конструкту «негативної емоційності» (НЕМ), який би пояснював низький або високий рівень стійкості бійців до бойового стресу. Практично цей конструкт вводився шляхом трансформації наступних шкал: тривожність (Спілбергер-Ханін), депресія (Бек, Котенев), невротизація і тривога (Бек, Котенев, Тейлор), безнадія (Бек), притупленість емоцій (Котенев), нейротизм (МакКре-Коста). Трансформація відбувалася шляхом сумування показників за зазначеними шкалами. У результаті отримано нестандартизовану шкалу «НЕМ». Зважаючи на її показники, вибірку досліджуваних за допомогою медіанного розщеплення розділено на дві групи. Першу групу склали особи «високої НЕМ і бойового стресу низької інтенсивності», в якій 29/15 поліцейські/нацгвардійці ($n = 44$). Другу групу «Норми» «середньовисокої емоційної стійкості, бойового стресу високої інтенсивності» поліцейські/нацгвардійці – 53/65 ($n = 118$). Наступним етапом став кореляційний аналіз показників шкали «НЕМ» з показниками інтелекту (табл. 3). Однак спочатку встановлено відсотковий розподіл за ступенем інтелектуальних здібностей за СПМ Дж. Равена: високорозвинений /нормальний /середній /нижче середнього – 16 / 52 / 30 / 2%. Усі представники високого інтелекту опинилися в групі «Норма» (26 осіб) військовослужбовці та поліцейські. І, навпаки, нижче середнього в групі «НЕМ» (4 осіб).

Таблиця 3

Значення коефіцієнтів кореляції шкали негативної емоційності та інтелекту у бійців

Шкала Негативної емоційності M ± SD HEM ¹ Medcp.зн	r-Пірсона			
	«Інтуїтивного стилю»		ДТР	СПМ Равена
	Інтуїтивна здатність	Використання інтуїції	Системна рефлексія	
Нейротизм 25,2±9,89 HEM ¹ Medcp.зн	-0,298*	-0,146	-0,112	-0,282*
Нейротизм 16,1±5,89 HEM ² Medcp.зн	-0,198	-0,308**	-0,219*	-0,299*

Примітка: статистична значущість на рівні * p<0,05; ** p< 0,01

Отже, статистично значущі від'ємні зв'язки існують між показниками нейротизму та інтуїтивної здатності ($r \leq 0,05$), системної рефлексії ($r \leq 0,05$), загальним балом тесту Равена ($r \leq 0,05$). Зваживши на дані «Великої п'ятірки», порівняємо розбіжності: група «Норми», вищого і нормального рівня інтелекту, показник нейротизму 16,1; група «HEM», середній, нормальний, низький рівень інтелекту, показник нейротизму 25,2. У всій вибірці результати за опитувальником С. Епштейна та Великої п'ятірки інтуїтивна здатність має від'ємний зв'язок з нейротизмом, використання інтуїції – прямий з сумлінністю ($r = 0,308$, $r \leq 0,05$). У групі «HEM» від'ємний – з інтуїтивною здатністю ($r = -0,298$, $r \leq 0,05$) і СПМ ($r = -0,282$, $r \leq 0,05$). У групі «Норми» теж від'ємний, але зі 3 показниками: 2 з опитувальників С. Епштейна і Д. Леонтєва, 1 СПМ.

Оскільки всі зв'язки від'ємні, то очевидно, за зростання одного показника, інший знижується. У наших даних, чим вище нейротизм або негативна емоційність, тим менший інтелектуальний ресурс має особистість у впоранні зі стресом. Науковці вважають, що низький рівень нейротизму свідчить про те, що людина певною мірою звільнилась від ситуаційних вимог і здатна приймати рішення, щодо вибору тих чи інших актів поведінки, спираючись на сформовані в неї настанови, ідеали, цінності, а не завдяки аналізу конкретних ситуаційних спонук, зокрема ступеня інтенсивності бойового стресу (Sternberg, 1985). Зваживши на зазначене, ми вираховували розбіжності групи «HEM» і «Норми» (табл.4).

Таблиця 4

Результати розбіжностей між групами біців «НЕМ» і «Норма»

Шкала	Середнє значення		Показники t-критерію Стьюдента
	Негативна емоційність (НЕМ) (n=44)	Норма (n =118)	
НЕМ	НЕМ ³ Медср.зн	НЕМ ³ Медср.зн	5,334**
Бойовий стрес	63,822 (3стена)	32,646 (6 стена)	9,807**

Примітка: статистична значущість на рівні * p<0,05; ** p< 0,01

Дані свідчать, що у групі «Норми» бійці мають другий рівень стійкості до бойового стресу – достатній, 6 стен. Рівень інтелектуальних здібностей у цій групі також вищий, що яскраво виявляється під час вирішення когнітивних задач невербального характеру, використання інтуїції й системної рефлексії. У групі «негативної емоційності», навпаки, третій рівень стійкості до бойового стресу – задовільний, 3 стена. У цієї групи нижчий рівень й інтелектуальних здібностей. І хоч інтуїтивні здібності наявні, але їх використання, як і рефлексії, у вузькому діапазоні. Варто зауважити, якщо КДВ (0,23 – с/р похибка) перевищує 3 місяці в ООС, то усі негативні показники ПТС і ПТСР зростають, незважаючи на підрозділ НГУ або НПУ. Щоправда, рівень інтелектуальних здібностей не знижуються. Остаточо встановимо розбіжності у нацгвардійців і поліцейських, які повернулися з ООС. Найвищі розбіжності за ОАП, ПР, КП та ПТСР (МШ) (всі на рівні p<0,01), а також МН і ВПС (p<0,05). Водночас за оптимізмом та депресією значущих розбіжностей не виявлено.

Таблиця 5

Розбіжності за шкалами БОО, ОТСПН, МШ у бійців НГУ та НПУ

Шкала	Середнє значення		Показники t-критерію Стьюдента
	Бійці НГУ (n=80)	Бійці НПУ (n=82)	
Адаптивність(ОАП)	32,781	55,393	-5,811**
Поведінкова регуляція ПР	15,823	32,646	-5,807**
Комунік. потенціал КП	10,919	14,704	-3,819**

Продолжение таблицы 5

Шкала	Середнє значення		Показники t-критерію Стьюдента
	Бійці НГУ (n=80)	Бійці НПУ (n=82)	
Морал. нормативність МН	6,039	8,043	-2,516*
ВПС	4,001	7,851	-3,436*
Оптимізм (ОТСПН)	5,339	6,634	-0,688
Депресія (ОТСПН)	1,975	4,159	-1,827
ПТСР (МШ)	73, 245	69,891	4,980**

Проведена низка тренінгів з бійцями дозволила зробити висновок про сприяння у пристосованні до мирного життя системи завдань успішного когнітивного функціонування як допомога УБД.

Висновки

У всіх бійців в ООС на високому рівні зберігається зв'язок з проявами посттравматичних стресових реакцій, але переважно не з категоріями симптомів DSM, а психологічними індикаторами ПТСР, які долаються значно легше. Порівнюючи групи за нестандартизованою шкалою «негативної емоційності», встановлено, що групу «норми» складають обидва підрозділи бійців НГУ і НПУ, які відрізняє не лише емоційна стійкість до бойового стресу високої інтенсивності, а й високий прояв інтелектуальних здібностей невербального, рефлексивного, інтуїтивного характеру. У групі «негативної емоційності» такий факт відсутній. Як висновок маємо, чим вище негативна емоційність (нейротизм) бійця, тим менший інтелектуальний ресурс є в особистості у впоранні зі стресом. Порівнюючи пристосування до стрес-чинників війни бійців НГУ та НПУ, можна дійти висновку про наявність ряду більших психологічних труднощів у поліцейських. Матриця інтеркореляцій їхніх індивідуально-психологічних особливостей значно міцніше пов'язана з психологічними індикаторами стресу; на високому рівні зв'язок з безнадією, депресією, деякими критеріями DSM. Попри це, у поліцейських вищі показники соціально-психологічних характеристик – комунікативного потенціалу та моральної нормативності, що доводить їхні перспективи соціальної адаптації й впорання з бойовою травмою за допомогою ширшої соціальної підтримки. Отже, виконан-

ня різних службово-бойових завдань й приналежність до різних бойових підрозділів є прогностичним показником стійкості, чи, навпаки, негативної емоційності й вразливості до бойового стресу, але водночас і різних ресурсів упорання – інтелектуальних, емоційних, особистісних. Пристосування до стрес-чинників війни стає не лише питанням виживання й боротьби із загибеллю, а намаганням особистості бійця сформувати ресурсну психологічну систему життєзабезпечення на війні як стійку характеристику індивідуальності.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі результатів проведених тренінгів з бійцями, що дозволить зробити висновок про сприяння у пристосованні їх до мирного життя.

Декларація про конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність потенційного конфлікту інтересів стосовно дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Список використаних джерел

Epstein, S. (1990). Cognitive-experiential self-theory. In L. A. Pervin, A. Lawrence (Ed.) *Handbook of Personality: Theory and Research* (p.165–192). New York : The Guilford Press. Retrieved from <https://www.sicotests.com/psyarticle.asp?id=53>

Macklin, M. L., Metzger, L. J., Litz, B. T., McNally, R. J., Lasko, N. B., Orr, S. P., et al. (1998). Lower precombat intelligence is a risk factor for posttraumatic stress disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(2), 323–326. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.66.2.323>

Sternberg, R. (1985). *Beyond IQ: A Triarchic theory of human intelligence*. – New York : Cambridge University Press.

Байер, О. О. (2010). *Життєві кризи особистості*. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського національного університету.

Зубовський, Д. С. (2018). Перевірка факторної структури україномовної методики «Опитувальник посттравматичного зростання». *Український психологічний журнал*, 2(8), 36–47. doi: [http://doi.org/10.17724/upj.2018.2\(8\).3](http://doi.org/10.17724/upj.2018.2(8).3)

Екстремальна психологія (2007). О. В. Тімченко (Ред). Київ : ТОВ «Август Трейд».

Приходько, І. І. (2019). Вітчизняна система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю: сучасний стан. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів (м. Кривий Ріг, 7 лютого 2019 р.)* (с. 108–111). Кривий Ріг.

References

Epstein, S. (1990). Cognitive-experiential self-theory. In L. A. Pervin, A. Lawrence (Ed.) *Handbook of Personality: Theory and Research* (p. 165–192). New York : The Guilford Press. Retrieved from <https://www.sicotests.com/psyarticle.asp?id=53>

Macklin, M. L., Metzger, L. J., Litz, B. T., McNally, R. J., Lasko, N. B., Orr, S. P., et al. (1998). Lower precombat intelligence is a risk factor for posttraumatic stress

disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(2), 323–326. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.66.2.323>

Sternberg, R. (1985). *Beyond IQ: A Triarchic theory of human intelligence*. – New York : Cambridge University Press.

Баїєр, О. О. (2010). *Zhyttievi kryzy osobystosti [Life crises of personality]*. Dnipropetrovsk : Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. [in Ukrainian].

Zubovskyy D. S. (2018). Revision of factor structures of Ukrainian-speaking Methods «Posttraumatic growth inventory». *Ukrainian psychological journal*, 2(8), 36–47. doi: [http://doi.org/10.17721/upj.2018.2\(8\).3](http://doi.org/10.17721/upj.2018.2(8).3) [in Ukrainian].

Ekstremalna psykholohiia [Extreme Psychology] (2007). O. V. Timchenko (Red). Kyiv : TOV «Avhust Treid». [in Ukrainian].

Prukhodko, I. I. (2019). Vitchyzniana systema psykholohichnoho zabezpechennia profesiinoi diialnosti fakhivtsiv ekstremalnoho profilu: suchasnyi stan [Domestic system of psychological support of professional activity of specialists of extreme profile: current state]. Proceedings from: *Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Psykholohichni zasady zabezpechennia sluzhbovoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv» – II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation «Psychological bases of maintenance of official activity, employees of law enforcement agencies» (Krivoy Rog, February 7, 2019)* (pp. 108–111). Kryvyi Rih. [in Ukrainian].

Abstract

Bohucharova O. I.,

D.Sc. in Psychology, Professor of the Department of Legal Linguistics and Practical Psychology, Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs
E-mail: bogucharova_o@i.ua

SPECIFICITY OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN COMBATANTS' EMOTIONS, INTELLIGENCE AND POSTTRAUMATIC STRESS IN EXTRAORDINARY CONDITIONS OF THE JOINT FORCES OPERATION

The article analyzes the relationship between post-traumatic stress (PTS) and individual psychological characteristics of the military and police personnel who performed combat tasks during the joint forces operation in the East of Ukraine. The sample consisted of 172 military and police combatants of the National Guard and the National Police; the military personnel had a higher level of resistance to combat stress than

policemen-combatants. Police personnel had more difficulties in war than the military ones, demonstrated a lot of correlations with stress indicators including DSM symptoms and deeper depression.

The National Guard's combatants demonstrated high correlations with hopelessness, neurotisation, general anxiety too. Moreover, their optimism is twice as low as that of policemen. However, there were no clinical signs of PTSD in the sample. Statistically significant differences were determined with the author's non-standardized «negative emotionality» scale between the group of combatants having psychological signs of PTS and the «norm» group. These differences related to: anxiety, depression, hopelessness, and also intelligence. The higher the intellectual abilities were, the lower the experienced combat stress. The average-high intelligence determined combatants' low vulnerability to post-traumatic stress (the «norm» group).

Also, it was found that combatants' individual psychological characteristics played a greater role in appearance of post-traumatic stress signs than belonging to different combat units (military or police).

Execution of various military missions and belonging to different combat units (military or police) were predictors of emotional stability and sensitivity to combat stressors, and, at the same time, different psychological coping resources used by combatants: policemen used socially-psychological resources, military personnel used personality ones. The importance of the cognitive functioning trainings contributing to combatants' psychological resources and enhancing their adaptive potential is emphasized.

Key words: *post-traumatic stress, combat stress, intelligence, emotional stability, negative emotionality, neuroticism, combatants, personal adaptive potential, psychological resources.*

Отримано – 19 січня 2020
Received – January 19, 2020

Рецензовано – 28 січня 2020
Revision – January 28, 2020

Прийнято – 31 січня 2020
Accepted – January 31, 2020